

СТАНОВИЩЕ

на доц. д-р Михаил Николов Проданов

за дисертация за придобиване на образователна и научна степен „доктор по психология”, в област на висшето образование 3.Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.2.Психология – Социална психология(Психология на религиите), с автор Калоян Красимиров Атанасов, на тема „Религиозни основания на насилието”, с научен ръководител: проф. д.пс.н. Людмил Георгиев

1. Актуалност на проблема.

Предложената дисертация се базира върху принципите на академичната школа на „критическата психология”. Не може да се отрече иновативността на изследователите с подобен стил на мислене, макар че издигнатите идеи и хипотези трудно могат да се верифицират с конвенционалните емпирични методи. И в настоящия труд са разгледани теми, които имат отношение към надиндивидуални феномени, толкова актуални и значими за развитието на човешката цивилизация, колкото имагинерни и понякога неуловими за неизкушените от критическата психология изследователи. Що се отнася до темата за ролята на религиите в социалните конфликти, свързани с различни форми на насилие, то нейната актуалност е безспорна не само за хората, които могат да боравят с историческите факти, но и за обикновените граждани, които са заливани от медийни съобщения за постоянни конфликти, тероризъм, множество локални войни и кръвопролития, включително и геноциди, които биват оправдавани с универсални религиозни принципи и догматични схващания. Спекулациите с религиозните вярвания на масите са много по-опасни дори от т.нар. „фалшиви новини”, защото те са свързани с идентичности, които имат много по-дълбинни основания и затова трудно се рационализират. Дисертационният труд е сериозен опит да се дадат смислени обяснения за насилието между хората и общностите, като се разгледат фактори, които не произтичат от личностните черти и биологичните предиспозиции.

2. Структура и съдържание на дисертацията.

Становището за структурата и съдържанието на дисертацията е изготвено въз основа на предоставените в електронен вид автореферат(от 29 страници) и дисертационен труд(от 176 страници – 171 текст и 5 страници с литературни източници). Работата е структурирана в 3 глави, уводна част и заключение. Всяка от главите се състои от отделни части и точки, разглеждащи основните аспекти на съдържанието по съответната тема. Използваните източници са посочени след основния текст – 49 са на български език, а 36 – на английски. Трябва да се отбележи липсата на диференциране на теоретична и емпирична част, тъй като работата не съдържа емпирично изследване.

В първа глава („Регулативни функции на религиозните феномени“) е направен анализ на концепции за същността, възникването и функциите на религиите. Представени са идеите на Емил Дюркем и Люсиен Леви-Брюл за религията на примитивните общества, като се акцентира върху социалния произход на връзката между колективните (груповите, общностните) представи и религиозните вярвания. Към това е добавено психоаналитичното тълкуване на примитивните „Тотем“ и „Табу“ от З.Фройд като праобрази на надличностните психични структури за регулация на човешкото поведение, както и връзката между колективното несъзнавано (архетиповете) в теорията на К.Г.Юнг и религиозните вярвания в културен контекст. Когато говори за насилието в примитивните общества, докторантът посочва, че религията в този период е обслужвала потребността от съхранение и възпроизвеждане на общността и постигането на групов просперитет, подчертавайки позитивния ѝ характер. В тази глава е включен и анализ на същностните и нравствени основания, заложили в източните религиозни системи, като се посочва, че те изразяват норми за въздържане от агресия, за вътрешно равновесие, стремеж към нравствена чистота, към съвършенство и хармонично единение с природата. Докторантът поставя ударение върху хуманистичната насоченост и високата нравственост на източните религии, макар че по-задълбочено изследване върху тези религиозни системи би ги диференцирало в по-голяма степен. Последната точка от първа глава на дисертацията е посветена на монотеистичните религии – юдаизъм, християнство и ислям. Постулирането на „Един Бог“, според докторанта, е основание за индуциране на насилие в социалните и междугрупови отношения, защото това е базата за формулиране на догматични принципи и „абсолютизъм за истината“, внушение за сляпо послушание и подчинение, както и прилагането на насилствени модели за доминация, духовно и социално господство – „свещените религиозни войни“.

Втората глава на дисертацията - „Християнски религиозни основания на насилието“, представлява естествено продължение на разсъжденията на докторанта от края на предходната. Разгледан и анализиран е процесът на трансформиране на християнството от религия на потиснатите в религия на потисниците, която се използва за манипулиране на масите и тяхното подчинение; социално-политическата база за това е симбиозата между управляващия елит и християнските институции, което е основен белег на католицизма. В този ракурс, християнството се превръща от религия на мира и любовта в религия, която изисква от своите последователи да извършват насилие в името на Бог. Интересна интерпретация е направена на връзката между принципа за изначалната греховност на човека и оправдаването на насилието: внушаването на малоценност изисква компенсация с предложените от римокатолическата църква модели за изкупление на греха, които могат да

бъдат меркантилни, но също така да включват, както агресия, така и автоагресия. Животът и смъртта се администрират от католическите „наместници” на Бог. Появява се категорията на „войните на Христа”, които се определят като „лоши хора, но добри миряни”, заради жестокостта си в името на църквата. В сравнение с католицизма, според разсъжденията на докторанта, православно християнство е повече мистично и самовглъбено, повече се акцентира на релацията човек-природа-Бог. Интересното обяснение за това се търси в по-голямата близост на православието с източните религии. Бих подкрепил автора за това мнение, като посоча и друг аргумент в този контекст – акомодирането на някои „езически ритуали” като нестинарството към религиозната обредност на източноправославната църква. Към този анализ е добавен и преглед на възникването и същността на протестантството. То е разгледано като бунт срещу римокатолическата църква (Мартин Лутер, Жан Калвин), като опит да се върне хуманистичната ориентация на християнската религия чрез доближаване на Бог до отделния човек и неговите потребности, без излишната опосредстваща символизация и внушения за малоценност. Това резултира в нов тип християнска нравственост, която в перспектива е свързана с икономическия просперитет и реабилитация на научните изследвания. Авторът, обаче, вижда основание за духовно насилие в опита за налагане на новата „идеология” на протестантството, която отразява ценностите предимно на западната цивилизация.

Третата глава от дисертацията – „Ислямски религиозни предпоставки на насилието”, е посветена на втората по влияние и последователи монотеистична религия – ислямът. Тази глава от дисертацията обстойно разглежда процесите на възникване, развитие и съвременните тенденции в исляма. Една от основните дименсии на исляма като религия, според докторанта, е деиндивидуализацията, която е априорно определена, създавайки предпоставки за ефектите на груповото мислене и поведение, за конформизъм и подчинение. Това е психологическата база, която фасилитира използването на насилие. Разбира се, то не би се проявило извън социалния контекст, където има мотиви свързани с борба за ресурси, за съхраняване на социални идентичности, възприятия за глобално неравенство и противопоставяне, корисни икономически и/или политически цели на корпорации и/или управленски елити. В тази глава липсват обичайните опити за създаване на профили на ислямския тероризъм, а се търсят иманентните корени на насилието, които са наиндивидуални.

В дисертационния труд е дефинирана цел „да се изследват и изведат религиозните основания на насилието, посредством критичен теоретичен анализ на регулативните функции на религиозното непознаваемо като същност и дадено ни а priori и неговите проявления като различни

религиозни вярвания и системи a posteriori”. От приложения текст може да се направи обобщение, че тази цел е постигната.

Формулирани са общо три хипотези. Първата гласи, че „предшестващите монотеизма религиозни традиции не съдържат основания за конфликти, насилие и терор”. При оценката на доказването на тази хипотеза би трябвало да се оцени адекватността на използваните методи, а те (както са дефинирани от докторанта) са два основни: 1) анализ на вторични данни и 2) анализ на оригинални източници. Въпреки резервите към използваните методи, може да се каже, че текстът на дисертацията съдържа необходимите аргументи за доказване на тази хипотеза, макар че не са изследвани в детайли древни и политеистични религиозни системи (например, древноегипетската, древногръцката, дохристиянската римска и др.). Втората формулирана хипотеза гласи, че „монотеистичните религиозни системи съдържат в своите предписания, фундаментални убеждения и вярвания, основания за конфликти, насилие и терор”. Изводите на докторанта са, че и тази хипотеза се потвърждава от неговите анализи. Това не отговаря изцяло на съдържанието в дисертацията, където може да открием аргументи, че източноправославната религиозна система, независимо от монотеистичния си характер, не дава основания за използване на насилие „по подразбиране”. В този смисъл, анализите на докторанта предполагат по-разширена формулировка на втората хипотеза, защото не само монотеистичната същност на определени религиозни системи, но и констелацията на симбиоза между религия и политически елит при доминиране на религиозните институции, е основание за конфликти, насилие и инвазия. Що се отнася до третата хипотеза, която е формулирана по-късно в текста на дисертацията, бих изразил мнение, че тя е твърде дискурсивна и съдържа в себе си недостатъчно ясни конструкти, които я правят трудна за операционализиране. Това е констатирано до голяма степен и от автора на текста. На практика, насилието има сложна каузалност с много равнища, много форми и проекции, поради което невинаги обяснителните модели са универсални.

3. Приноси и препоръки.

Приносите на докторанта са представени в края на дисертацията. Бих обобщил, че представеният текст е достатъчно информативен и релевантен на поставената цел и формулираните хипотези. Авторът е представил различни теории, комбинирал е идеи и виждания от различни автори, което дава възможност за обективен поглед към засегнатите проблеми. Като слабост би посочил невъзможността да бъде оценена обективността (като надеждност, валидност и достоверност) на използваните методи. Обикновено, когато се говори за „анализ на вторични данни” се има предвид методът „метаанализ” върху резултати от емпирични изследвания,

което в случая не го откриваме в дисертацията. Не можем да определим и като оригинални всички цитирани литературни източници и тук е опасността да се мултиплицира една възможна грешна интерпретация на даден феномен, факт или събитие. Все пак, трябва да се отбележи, че трудно би се реализирало едно авторско проучване в сфера на научното знание, която изисква модели, отчитащи нелинейни и многозначни връзки между изследваните конструкции.

4. Заключителна оценка.

В обобщение, може да се каже, че представената дисертация е доказателство за задълбочените познания на докторанта в сферата на критическата психология на религията. Целта е постигната в големия си обем, а формулираните хипотези са подкрепени повече или по-малко с резултати от направените анализи. Все пак, не бива да приемаме за факти интерпретациите и изводите от тези дискурсивни методи, колкото и логично и убедително те да звучат. Бих препоръчал на докторанта да продължи с проучванията си в тази област на познанието, като разшири методите си за изследване.

Вземайки предвид достойнствата на предложената дисертация, давам положителна оценка и предлагам на уважаемото жури по конкурса да присъди образователната и научна степен „доктор” на г-н Калоян Атанасов.

18.01.2019г.

изготвил:

/ доц. д-р М.Проданов /